

Mateusz Klempert

(Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)

Dzieje fortuny rodu Kossakowskich z Wojtkuszek

W XIX w. w Królestwie Polskim oraz na ziemiach zabranych nadal dominowały wielkie majątki ziemskie będące własnością rodów arystokratycznych, których korzenie sięgały jeszcze czasów Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Z czasem, aby utrzymać swój stan posiadania, rodziny te tworzyły ordynacje rodowe¹, które miały zabezpieczać przed podziałem majątku i jego upadkiem. W swoich pałacach książęta, hrabiowie starali się gromadzić okazałe kolekcje obrazów, brązów, mebli, zbiory archeologiczne i numizmatyczne. Ponadto, tworzyli księgozbiory liczące tysiące woluminów. Maja i Jan Łozińscy o XIX-wiecznej arystokracji napisali:

Wykształcona z rodów magnackich Pierwszej Rzeczypospolitej arystokracja stanowiła względnie zamkniętą, a jednocześnie najzamożniejszą grupę społeczeństwa, szczycącą się europejskimi obyczajami i najwystawniejszym trybem życia. To w pałacach najznakomitszych polskich rodzin gromadzono cenne dzieła sztuki europejskiej i obejmowano mecenatem muzyków i pisarzy².

W zaborze rosyjskim istniało wiele ordynacji założonych przez arystokratyczne rody: Potockich, Branickich, Tyszkiewiczów, Radziwiłłów, Przeździeckich oraz Kossakowskich. Niektórzy przedstawiciele tych poszczególnych rodów w swoich majątkach rodzinnych gromadzili pamiątki, tworząc tym samym wspaniałe kolekcje dzieł zarówno polskich, jak i europejskich mistrzów.

W niniejszym artykule chciałbym przedstawić dzieje i upadek fortuny rodu Kossakowskich, którzy w swoich pałacach zgromadzili obrazy, zbroje, zbiory archeologiczne oraz numizmatyczne. To wszystko wchodziło niegdyś w skład ordynacji powołanej przez Kossakowskich w 1858 r.³

¹ Ordynacje rodowe tworzone były od XVI w. Zob.: A. Meleń, *Ordynacje w dawnej Polsce*, Lwów 1929.

² M. i J. Łozińscy, *Życie codzienne arystokracji*, Warszawa 2013, s. 8.

³ T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, R. 12, Poznań 1890, s. 80.

Ród Kossakowskich wywodził się z Mazowsza. Pierwsze wzmianki na ich temat sięgają XIII w. Przedstawiciele tego rodu osiedlili się na terenach powiatu ciechanowskiego, skąd liczni potomkowie tej rodziny dali początek nowym liniom Kossakowskich zamieszkujących tereny Wielkiego Księstwa Litewskiego, Podola, Wołynia i Inflant. Protoplastą zamieszkującym Litwę był Michał⁴, którego potomkowie stworzyli na Litwie nowe gałęzie. Linię wojtkuską zapoczątkował Michał⁵, syn Dominika⁶, stolnika żmudzkiego. Odkupił on pałac w Wojtkuszkach od swojego krewnego Michała Skorulskiego⁷ za 160 tys. złotych polskich⁸.

Od czasów Michała i jego żony Barbary z Zyberków zaczęła kształtować się kolekcja Kossakowskich. Pierwsi właściciele Wojtkuszek⁹ w rodzinnym majątku założyli bibliotekę, która z czasem osiągnęła 12,5 tys. woluminów¹⁰. Następca

⁴ S.K. Kossakowski, *Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich*, t. 1, Warszawa 1859, s. 235–236.

⁵ Michał Kossakowski – ur. 23 lipca 1733 r., zm. 19 stycznia 1798 r. Syn Dominika Kossakowskiego, stolnika żmudzkiego i Marianny Zabiełłówny. Zob.: E. Rabowicz, *Kossakowski Michał*, w: *Polski Słownik Biograficzny* [dalej PSB], t. 14, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968–1969, s. 278–280. W czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów uzyskał następujące patenty: w 1761 r. na podstolego kowieńskiego, w 1763 r. na marszałka sądów kapturowych powiatu wilkomierskiego, w 1776 r. na pisarza skarbowego Wielkiego Księstwa Litewskiego, w 1781 r. na kasztelanię witebską, 1787 r. na województwo witebskie, 1788 r. na Rotmistrza Kawalerii Narodowej 5 chorągwi 2 brygady, 1794 r. województwo braclawskie. Zob.: Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie [dalej BLAN – dawna biblioteka Wróblewskich], F. 110–5, k. 177r, Regestowa Dokumentów na Dobra Wojtkuszki z folwarkami Dziewiałtówem, Józeffowem, Antokolem, w Wilen. a Symoniszkami, w Upitm, Pttach, położonymi pod Dożywociem i administracją JW Pani Ludwiki z Graffów Potockich Graffini Kossakowskiej Łowczyzny Wielkiej Litewskiej. Dziedzictwa zaś nieletniego Jej potomstwa Stanisława Syna, Józefy, Pelagii i Adelaidy córek Kossakowskich Łowczyca i Łowczanek Lit. A pod sprawą opieki JWW JWW Benedykta Morykoniego pisarza W Lit. Ignacego Graffa Tyzenhauza Szefa B Gwardyi pieszey Lit, Józefa Graffa Kossakowskiego Generała Brygadiera w byłem wojsku Lit oraz Tomasza Umiastowskiego assessora w Departamencie Wremiennym Lit. przez Michała Smolskiego Dworzanina B Skar. Lit. Roku 1813 ułożona i sporządzona.

⁶ Dominik Kossakowski urodził się w 1711 r. w Kownie. Syn Jana Kossakowskiego i Anny Skorulskiej. Ożenił się z Marianną z Zabiełłów. Zob.: Fundacja Kossakowskiego w Warszawie [dalej FKW], k. 1, Rodowód Familii Hrabiów Kossakowskich herbu Ślepowron. Z Herbarzów, Dokumentów, Pamiętników Familijnych, w Warszawie 1854 r. zrobiony.

⁷ Michał Skorulski – oboźny wileński. Syn Antoniego i Barbary Druckiej-Sokolińskiej. Zob.: S.K. Kossakowski, op. cit., t. 2, Warszawa 1860, s. 320.

⁸ BLAN, F110–5, k. 92v, Fascykuł 30, *Zajmuje Transakta nabycia Dóbr Wojtkuszek i Antokola u Skorulskich oraz epokę dziedziczenia Domu Graffów Kossakowskich*.

⁹ Wojtkuszki – od 1764 r. stały się własnością Michała Kossakowskiego. Zakupił on majątek razem z przyległymi wsiami. Folwark położony w Wielkim Księstwie Litewskim, w powiecie wilkomierskim. Zob.: J. Krzywicki, *Wojtkuszki*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* [dalej SgKP], t. 13, red. B. Chlebowski, Warszawa 1893, s. 767–768.

¹⁰ W Litewskiej Bibliotece Narodowej w Wilnie przechowywanych jest zaledwie ok. 1,5 tys. woluminów, z czego niektóre sięgają czasów Michała Kossakowskiego i jego żony Barbary z Zyberków.

i dziedzic majątku wojtkuskiego Józef Dominik¹¹ ożeniony z Ludwiką Potocką¹² wzbogacił rodzinną kolekcję. Można przypuszczać, iż to za czasów Józefa i Ludwiki zaczęła się kształtować galeria obrazów Kossakowskich¹³. Ponadto, Ludwika w posagu otrzymała od ojca Wielką Brzostowicę¹⁴ z 16 wsiami. Majątek pamiętający czasy Jana Karola Chodkiewicza zawierał cenne pamiątki po hetmanie. W starym pałacu mieściło się również archiwum z dokumentami od XVI do XX w.¹⁵ Najcenniejszym przedmiotem odziedziczonym po Potockich z Brzostowicy było serce Jana Karola Chodkiewicza. Spadkobiercą rodzinnego majątku był syn Józefa Dominika i Ludwiki – Stanisław Szczęśny¹⁶.

Urodzony w 1795 r. w Hamburgu odziedziczył po rodzicach Wojtkuszki oraz Wielką Brzostowicę z przyległymi wsiami. Kształcony w Paryżu powrócił do kraju, poświęcając się pracy w urzędach administracyjnych. Z nominacji cara mianowano go senatorem, tajnym radcą, prezesem Heroldii Królestwa Polskiego. W dniu 23 sierpnia 1828 r.¹⁷ zaślubił w Petersburgu Aleksandrę de Laval de la Loubrierie¹⁸, która w posagu, poza licznymi dobrami w Cesarstwie Rosyjskim, wniosła również galerię obrazów, klejnoty oraz rodzinne pamiątki.

¹¹Józef Dominik Kossakowski, urodzony 16 kwietnia 1771 r. w Wojtkuszkach. Był synem Michała i Barbary z Zyberków. Pełnił funkcję Łowczego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zmarł 2 listopada 1840 r. w Warszawie. Zob.: M. Klempert, *Między Warszawą a Petersburgiem. Kariery członków rodziny Kossakowskich w XIX wieku*, w: *Litwa i jej sąsiedzi w relacjach wzajemnych (XVII–XIX w.)*, red. I. Janicka, A. Kołodziejczyk, Olsztyn – Gdańsk 2014, s. 138–142.

¹²Ludwika Potocka – córka Stanisława Szczęsnego Potockiego i Józefy Amalii Mniszchówny. Zob.: J. Łojek, *Potomkowie Szczęsnego. Dzieje fortuny Potockich z Tulczyna 1799–1921*, Warszawa 1996, s. 30–31.

¹³W salonie wojtkuskim wisiały portrety rodzinne Kossakowskich od XVI w. Wśród obrazów był również wizerunek Ludwiki Potockiej, namalowany przez Lampiego.

¹⁴Wielka Brzostowica – niegdyś dobra należące do rodziny Chodkiewiczów, Mniszchów, Potockich. Przez małżeństwo Józefa Dominika Kossakowskiego z Ludwiką Potocką dobre te stały się własnością Kossakowskich. Zob.: F. Sulimierski, *Brzostowica*, w: *SgKP*, t. 1, red. idem, Warszawa 1880, s. 422.

¹⁵Archiwum Rodzinne Kossakowskich w Warszawie – archiwalia przechowywane niegdyś w majątku brzostowickim [dalej ARKW – Wielka Brzostowica], M. z hr. Puzynów Kossakowska, *Wielka Brzostowica*, s. 5.

¹⁶Stanisław Szczęśny Kossakowski – ur. 4 stycznia 1795 r., zm. 26 maja 1872 r. Senator, tajny radca, szambelan dworu królewskiego, prezes Heroldii Królestwa Polskiego. Zob.: M. Klempert, op. cit., s. 142–144.

¹⁷Litewska Biblioteka Narodowa w Wilnie [dalej LBN], Archiwum Rodzinne Kossakowskich, F99–32, k. 2, Rocznicy urodzin, małżeństw, śmierci i imienin.

¹⁸Aleksandra de Laval de la Loubrierie – ur. 21 października 1811 r., zm. 21 czerwca 1886 r. Rosyjska arystokratka, spadkobierczyni majątków oraz kopalni w Cesarstwie Rosyjskim. Zob.: B. de Tredern, *Les Passeurs de la Volga au temps de Pierre le Grand et leurs descendants*, t. 2, [b.m.] 2014, s. 76, 181.

Do rodzinnej fortuny w I poł. XIX w. należały dobra: Wojtkuszki, Wielka Brzostowica, Lachowicze, Czedajewka, Papuza, kopalnie miedzi w archangielskiej guberni. W 1853 r. Aleksandra z Lavalów Kossakowska kupiła w Warszawie pałac¹⁹ od Władysława Pusłowskiego. Budynek stał się warszawską rezydencją Kossakowskich, który na polecenie Stanisława Szczęsnego przebudowano w 1858 r.²⁰ Następnie Kossakowski umieścił w pałacu galerię obrazów zbieraną przez rodzinę. W 1865 r. sporządzono specyfikację obrazów umieszczonych w galerii Kossakowskich łącznie z wyceną, której prawdopodobnie dokonał dyrektor honorowy Muzeum Sztuk Pięknych w Warszawie, członek Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych –Justynian Karnicki:

Tabela 1. Galeria Kossakowskich zgromadzona w warszawskim pałacu przy Nowym Świecie 19

Nr kolejny	Wyszczególnienie obrazów	Wartość	
		Ruble	Kop.
1.	Obraz przez Dominikana Wniebowzięcie Matki Boskiej	6,000	„
2.	Obraz Tycjana Jawnochrzesznica	2,500	„
3.	Obraz Gerardo della Notte Zaparcie się S ^o Piotra	3,000	„
4.	Pejzaż Grefier (: figury Teniersa :) widok miasta i żniwiarzy	1,500	„
5.	Obrazek Zwibacha bitwa	500	„
6.	Pejzażyk Roberta, wyobrażający okolicę lesistą	150	„
7.	Pejzażyk Rembrandta Ruiny z obeliskiem	200	„
8.	Pejzaż Camphuysen Ruiny świątyni	500	„
9.	Obraz Vandycka – Królewicz angielski z żoną	2,000	„
10.	Pejzaż Hobema	500	„
11.	Pejzaż Hobema	500	„
12.	Pejzaż Szkoły francuskiej	100	„
13.	Obraz Tiepolo Chrystus w Ogrójcu	150	„
14.	Wander Helst portret kobiety	400	„
15.	Pejzaż szkoły francuskiej	100	„
16.	Pejzaż Stanisława hr. Kossakowskiego	100	„
17.	Obraz Parmegianino, śmierć S ^o Józefa	200	„
18.	Obrazek Peter Nef – wnętrze kościoła	100	„
19.	Obrazek Peter Nef – wnętrze kościoła	100	„

¹⁹Pałac Kossakowskich przy Nowym Świecie 19 w Warszawie. W 1849 r. Henryk Marconi stworzył projekt przebudowy pałacu. W Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie z zbiorze Marconich znajduje się projekt elewacji pałacu. Zob.: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej AGAD], syng. 574–19, Zbiór planów po Henryku i Leandrze Marconich, Projekt przerobienia posesyi N. 1264.5.6.

²⁰Projekt przebudowy wnętrza pałacu sporządził Franciszek Maria Lanci. Z zachowanych opisów oraz księgi hipotecznej odtworzyć można wizerunek I piętra pałacu Kossakowskich. Zob.: T.S. Jaroszewski, *Pałac Kossakowskich*, Warszawa 1977, s. 27–29.

20.	Wander Helst portret mężczyzny	400	„
21.	Graisse (: szkoły :) dziewczyna bawiąca się kanarkiem	300	„
22.	Hr. Stanisława Kossakowskiego portret Służewskiego stuletniego starca	150	„
23.	Dennemarka Chrystyan i Doroteha	50	„
24.	Sz. Ruisdaala pejzaż	100	„
25.	Terburg zabawy	150	„
26.	Szkoły neapolitańskiej (: Solimène :) morderstwo	150	„
27.	Ruisdaal pejzaż [fig. 2?]	1,000	„
28.	Józef Vernet pejzaż marynarski	1,000	„
29.	Vander Helst portret mężczyzny	150	„
30.	Schalcken główka kobiety	200	„
31.	Szkoły niemieckiej pejzaż zima	250	„
32.	Carlo Dolci Jan Chrzyciel [fig. 3]	1,500	„
33.	Wijnanty pejzaż	2,000	„
34.	Szkoły flamandzkiej (: Moderne :) S ^{ty} Piotr i Paweł	200	„
35.	Ruisdaal pejzaż [fig. 2?]	1,000	„
36.	Murillos Dzieciątko Jezus	1,500	„
37.	N.N. pejzaż nowoczesny zima	100	„
38.	Karach męczeństwo	300	„
39.	Karol le Brun Matka Boska ze śpiącym Dzieciątkiem Jezus i S ^{ty} Jan	1,500	„
40.	Graisse dziecko bawiące się jabłkiem	1,500	„
41.	Boilly kobieta w oknie siedząca	300	„
42.	Szkoły Boubinion Batalia	100	„
43.	Gaspar Pousset pejzaż	100	„
44.	N.N. pejzaż skały	100	„
45.	N.N. skały i drzewa	145	„
46.	Julio Romano kobieta ze skrzypcami	500	„
47.	Hrabiego N.N. portret Augusta II ^o	250	„
48.	Hrabiego N.N. portret żony Augusta II ^o	250	„
49.	Mincheron pejzaż	150	„
50.	Szkoły flamandzkiej portret kobiety	65	„
51.	Guerczino – widzenie Maryi Magdaleny [fig. 4]	600	„
52.	Lampiego Starszego, portret Kasztelanowej Kossakowskiej	300	„
53.	Szkoły flamandzkiej pejzaż	145	„
54.	Bassano S ^a familia	500	„
55.	N.N. głowa starca	150	„
56.	Rembrandt cień Samuela	300	„
57.	Wattellet pejzaż	345	„
58.	Bacciarelli szkic historyczny	45	„
59.	Guidoreni ścięcie S ^o Rocha	400	„
60.	N.N. Pejzaż widok morza	30	„
61.	Szkoły flamandzkiej kobieta	50	„
62.	Zbinach bitwa	345	„
63.	N.N. pejzaż	150	„
64.	Guidoreni Magdalena	500	„
65.	Poelemburg Parys	400	„
66.	Robert pejzaż	400	„
67.	Hobem pejzaż	1,000	„
68.	Szkoły hollenderskiej portret	50	„

69.	Teniers Dawid ojciec uczta	500	„
70.	Herman d'Italie pejzaż	300	„
71.	Baltazar Damor (: kopia :) główka starca	100	„
72.	Dyttrich pejzaż	500	„
73.	Szkoły hiszpańskiej portret starca	100	„
74.	Peters pejzaż kaskada	300	„
75.	Nicolas Maes portret kobiety	300	„
76.	Szkoły Tycyana Admirał Wenecki	300	„
77.	Szkoły francuskiej główka	100	„
78.	Berchem pasące się bydło	200	„
79.	Dittrich pejzaż	500	„
80.	N.N. pejzaż zima	45	„
81.	Bacciarellego szkic historyczny	45	„
82.	Rubens portret	300	„
83.	Luccas Jordano Bachantki	400	„
84.	Szkoły hiszpańskiej maskarada	200	„
85.	Canaletto widok Drezna [fig. 5]	300	„
86.	Denner portret mężczyzny	100	„
87.	N.N. portret wojownika	75	„
88.	N.N. Bitwa	150	„
89.	Suchodolski polowanie na tygrysy	300	„
90.	Suchodolski bitwa pod Kircholmem	1,000	„
91.	Cozroe Dusi portret hr. Aleksandry z Chodkiewiczów Kossakowskiej	350	„
92.	Cozroe Dusi portret hr. Stanisława Kossakowskiego (: syna :)	350	„
93.	Peszke portret Michała hr. Kossakowskiego Wojewody Witebskiego	150	„
94.	Peszke portret Barbary z Zyberków Wojewodziny Kossakowskiej	150	„
95.	Peszke portret Józefa hr. Kossakowskiego W. Łowczego Litewskiego	150	„
96.	Peszke portret Ludwika z Potockich Łowczyni Kossakowskiej [fig. 6]	150	„
97.	Dąbrowski, kopia portretu Dominika Kossakowskiego Stolnika Żmudzkiego	75	„
98.	Dąbrowski kopia portretu Maryi z Zabiełłów Kossakowskiej Stolnikowej Żmudzkiej	75	„
99.	Dąbrowski, kopia portretu Antoniego Kossakowskiego Kasztelana Inflanckiego	75	„
100.	Dąbrowski, kopia portretu Józefa Kossakowskiego Jenerał Adjutanta Napoleona I ^o	75	„
W ogóle Rs:		47,485	„

Źródło: Archiwum m.st. Warszawy Oddział w Pułtusku, k. 245–247, Księga hipoteczna posesji N. 1265A: Specyfikacja obrazów do Tajnego Radcy Stanisława hrabiego Kossakowskiego i małżonki jego Alexandry z hrabiów de Laval hrabiny Kossakowskiej należących.

Z przedstawionego spisu wynika, iż połączone kolekcje Kossakowskich oraz Lavalów stanowiły jedną z większych galerii prywatnych w Warszawie. Na co dzień była ona niedostępna dla zwiedzających²¹. Z chwilą otwarcia pałacu

²¹T. Jaroszewski, *Kilka słów o Galerii Kossakowskich*, w: *Ars Auro Prior. Studia Ioanni Białostocki sexagenario dicata*, Warszawa 1981, s. 699.

Kossakowskich przy Nowym Świecie 19, w warszawskiej gazecie ukazał się obszerny artykuł opisujący salę balową oraz galerię obrazów:

Za wejściem więc z przedpokoju, uderza oczy przychodnia – gabinet w guście pompejańskim; ztąd na prawo otwiera się salon niebieski Hrabiny, z ozdobnym sufitem, cały w stylu XVII wieku, a na lewo podobnyż pierwszemu gabinet, z jakiego wchodzi się do wspaniałej sali balowej, której ściany błyszczą mozaiką, w guście tak zwanym jaune antique, i przepysznymi zwierciadłami. [...] Pomędzy tą salą a przyległą jej wznosi się galeria, przeznaczona dla muzyki, i dominująca zarówno pomiędzy tąż salą balową, a drugą, oddzieloną zasłoną, a przeznaczoną na galerię obrazów i zarazem salę jadalną, również na kilkaset osób. [...] Co do galerii obrazów ta obejmuje mnóstwo dzieł mistrzowskich godnych uwagi²².

Galerię warszawską Kossakowskich podziwiał m.in. car Aleksander II podczas pobytu w Warszawie, o czym również poinformował Kurier Warszawski²³.

Fot. 1. Galeria warszawska Kossakowskich w pałacu przy Nowym Świecie 19.

Źródło: FKW, FK_000000005, Galeria obrazów w pałacu Kossakowskich.

Poza pełnieniem funkcji politycznych, Stanisław Szczęśny był wielkim miłośnikiem literatury. W Wojtkuszkach zgromadził księgozbiór liczący 12,5 tys. tomów. W Litewskiej Bibliotece Narodowej w Wilnie zachował się dokument zawierający

²² „Kurier Warszawski”, 1859, nr 61, s. 312.

²³ Ibidem, 1859, nr 280, s. 5117.

częściowe informacje, jakie książki znajdowały się w wojtkuskim pałacu²⁴. Poza biblioteką, w tym pałacu znajdowały się zbiory archeologiczne, paleontologiczne, numizmatyczne oraz zbrojownia. Poza tym, w komnatach pałacu umieszczono mundur cesarza Napoleona I ofiarowany Józefowi Antoniemu Kossakowskiemu²⁵.

Fot. 2. Fragment kolekcji zbroi umieszczonej w pałacu w Wojtkuszkach. ·

Źródło: FKW, FK_000000038,
Klatka schodowa w pałacu w Wojtkuszkach.

²⁴LBN, Archiwum Rodzinne Kossakowskich, F99–677, k. 1–137, Spis biblioteki wojtkuskiej. Z zachowanego spisu wiadomo, iż biblioteka wojtkuska podzielona była na 16 specjalnych działów, każdy poświęcony innej dziedzinie. Pierwszy poświęcony został religii i filozofii, drugi historii, trzeci ekonomii politycznej, czwarty prawu, piąty wojskowości, szósty heraldyce, siódmy wychowaniu, ósmy literaturze i językowi, dziewiąty naukom przyrodniczym, dziesiąty matematyce, jedenasty geografii, dwunasty dziennikom, trzynasty starodawnym kalendarzykom, czternasty Almanachom, piętnasty sztukom pięknym oraz szesnasty medycynie. Z czasem do biblioteki wojtkuskiej włączono również woluminy z biblioteki warszawskiej zgromadzonej w pałacu przy Nowym Świecie 19. Nastąpiło to po śmierci Stanisława Szczęsnego Kossakowskiego w 1872 r.

²⁵M. Brenszejn, *Zbiory prywatne w guberni kowieńskiej*, „Kurier Litewski”, 1906, nr 232, s. 2.

Za czasów Stanisława Szczęsnego dobra Kossakowskich prosperowały dobrze. Przykładowo – majątki rosyjskie oraz pałac przy Nowym Świecie 19 w 1866 r. przyniosły czystego dochodu 15680,629 rubli²⁶. Nieznany jest jak dotąd bilans przychodów majątków litewskich i wielko-brzostowickich.

Zachował się również dokument po śmierci Aleksandry de Laval, w którym zawarto wszelkie podziały między Stanisławem Kazimierzem – synem, a jego siostrami: Katarzyną Łempicką i Aleksandrą Platerową. W akcie zawarto wszelkie dobra, którymi dysponowała hrabina Kossakowska. Z zapisów dokonanych przez Aleksandrę z Lavalów wynika, iż córki jej otrzymały sumy posagowe na kwoty: 120 i 110 tys. rubli. Wszelkie dobra rosyjskie i pałac przy Nowym Świecie przypadły synowi – Stanisławowi Kazimierzowi²⁷.

Jeszcze przed przekazaniem majątku Stanisławowi Kazimierzowi, Stanisław Szczęsny i Aleksandra z Lavalów, dla zabezpieczenia swoich majątków postanowili stworzyć ordynację – majorat²⁸ z ziem należących do Lavalów i Kossakowskich. Ordynacja lachowicka, według zachowanej księgi hipotecznej pałacu przy Nowym Świecie 19, zawiera informację o majątkach mających wejść w skład ordynacji: *Za przyzwoleniem Najwyższem, dozwolonem zostało stawiającym Hrabioństwu Kossakowskiemu, ustanowienie Majoratu z Dóbr swych w Cesarstwie i w Królestwie Położonych*²⁹. Z powyższej informacji wynika, że ordynacja miała składać się z: pałacu Kossakowskich w Warszawie, majątku lennego Lachowicze odziedziczonego po hetmanie wielkim litewskim – Szymonie Kossakowskim, w skład którego wchodziły: miasto Lachowicze, folwark Stare Lachowicze, Ożywicze, Żerebkowicze, Zubielewicze, Hołdowicze, Mysłoboże, Litwa i Wodziażyn, Wielka Brzostowica wraz z 16 wsiami; Wojtkuszki z wsiami: Wojtkuny, Skominy, Mielance, Miegucie, z jeziorami Iłga i Punta, Antokol z wsiami: Moszny, Poprawniszki i Grawżecie, Dziewiałtów, Józeffów oraz majątki odziedziczone po Lavalach w Cesarstwie Rosyjskim: w oremburskiej guberni – kopalnie miedzi w archangielskim zawodzie, w penzeńskiej

²⁶LBN, Archiwum Rodzinne Kossakowskich, F99–25, k.1, Ogólna wiadomość dóbr Wielko Rosyjskich i Pałacu Warszawskiego JW Hrabiny Alexandry z hr. de Laval hrabiny Kossakowskiej w roku 1866 po uregulowaniu tych dóbr sformowana przez hr. Stan. Kaz. Kossakowskiego i sekr. Stefana Perkina.

²⁷Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego [dalej BUW], F1–F637, k. 1–6, Układ Rodziny z dnia 18/30 czerwca 1886 r. między Panią Katarzyną Łempicką, Alexandrą Hr. Plater i Stanisławem Hr. Kossakowskim regulujący wzajemne stosunki co do dochodów z majątku pozostałego po Matce ich ś.p. Alexandrze z Hr. Lawalów Hrabiny Kossakowskiej i uregulowanie sukcesyi.

²⁸Z definicji, ordynacja to *instytucja prawna, wiążąca pewien majątek, jako całość niepodzielną i niepozbywalną, z pewnym rodem na zawsze, przyczem dziedziczenie tego majątku przez członków danego rodu następuje w myśl zasad primogenitury*. Cyt. za A. Meleń, op. cit., s. 20.

²⁹Archiwum Państwowe m.st. Warszawa Oddział w Pułtusk [dalej APW Oddział w Pułtusk], Księga hipoteczna pałacu przy Nowym Świecie 19, posesja 1265A, k. 149, Dokument stanowiący o powołaniu majoratu.

guberni – dobra Czedajewka, w simbirskiej guberni – dobra Papuza³⁰. Stanisław Kazimierz w swoich *Wspomnieniach* o ordynacji wspomina tylko raz:

Przed końcem tego roku [tj. 1858 – M.K.] ojciec mój podał prośbę do Tronu o pozwolenie utworzenia dla mnie ordynacji, złożonej z domu naszego w Warszawie, Wojtkuszek, i Brzostowicy. Prośba przyjęta została przychylnie, ale nie była jeszcze urzędownie uregulowaną a późniejsze wypadki krajowe położyły koniec tym projektom. Zwłaszcza, że Lachowicze znajdowały się już na prawach pierworodztwa. Dotychczas nie zachodziła potrzeba utworzenia ordynacji, dlatego, że pierworodny mój syn urodził się dopiero po przyjściu na świat trzech córek. Następnie zaś dochody nasze coraz bardziej się zmniejszały, a ilość dzieci wzrastała³¹.

Jest to jedyny zapis poświadczający powołanie majoratu³².

Stanisław Kazimierz Kossakowski z trzech małżeństw (z Aleksandrą z Chodkiewiczów³³, Michaliną z Zaleskich³⁴ oraz Zofią Bower de Saint Clair³⁵) miał ośmioro dzieci, które dożyły wieku dorosłego, w tym trzech synów³⁶ oraz pięć córek³⁷. W 1905 r. z chwilą śmierci Kossakowskiego doszło do podziału rodzinnej fortuny. Najstarszemu synowi – Józefowi – oprócz klucza lachowickiego oraz tytułu ordynata – przypadły w udziale klucz brzostowicki oraz galeria war-

³⁰LBN, Archiwum Rodzinne Kossakowskich, F99–25, k. 1, Ogólna wiadomość dóbr Wielko Rosyjskich i pałacu Warszawskiego JW Hrabiny Alexandry z Hr. de Laval Hrabiny Kossakowskiej w roku 1866 po uregulowaniu tych Dóbr sformowana przez Hr. Stan. Kaz. Kossakowskiego i sekr. Stefana Perkina.

³¹FKW, S.K. Kossakowski, *Wspomnienia z przeszłości spisane dla dzieci i wnuków*, t. 1, s. 191.

³²Roman Aftanazy, opisując majątek lachowicki, wskazuje dokładną datę zatwierdzenia ordynacji, tj. 9 stycznia 1882 r. Zob.: R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 2, Warszawa – Kraków 1991, s. 237. Mimo że Stanisław Kazimierz Kossakowski w swoich *Wspomnieniach* nie wspomina nic o powołaniu ordynacji Kossakowskich, to w swoim testamencie przekazuje tytuł ordynata i ziemie majoratu najstarszemu synowi Józefowi. Zob.: ARKW – Wielka Brzostowica, k. 1, Wypis ważniejszych postanowień z testamentu Stanisława Kazimierza Korwin-Kossakowskiego. Zatem można przyjąć, iż ordynacja Kossakowskich została utworzona i ostatecznie zatwierdzona w 1882 r.

³³Aleksandra Karolina Chodkiewicz żyła w latach 1840–1880. Urodziła się jako córka Mieczysława Michała hr. Chodkiewicza oraz Ludwiki z Olizarów. Zob.: M. Klempert, *Aleksandra Chodkiewiczówna, Michalina Zaleska, Zofia Bower Saint Clair – kobiety ze zdjęć Stanisława Kazimierza Kossakowskiego*, w: *Życie prywatne Polaków w XIX wieku – Portret kobiety – Polki w realiach epoki*, red. M. Korybut-Marciniak, M. Zbrzeźniak, Łódź 2014, s. 205–211.

³⁴Michalina Zaleska urodziła się w 1855 r., zmarła w 1890 r. Córka Zenona Zaleskiego i Gabrieli Dąbrowicz. Zob.: ibidem, s. 211–218.

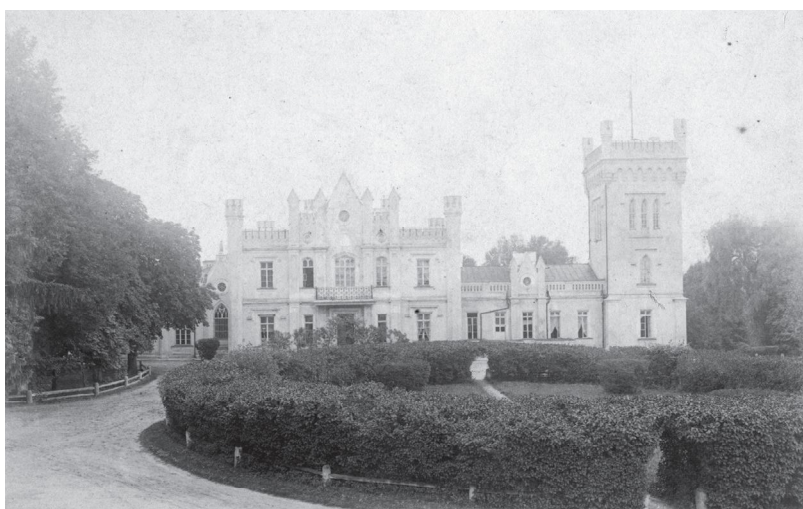
³⁵Zofia Bower Saint Clair żyła w latach 1869–1911. Córka Aleksandra Bower Saint Clair oraz Franciszki Klingert. Zob.: ibidem, s. 218–223.

³⁶Józef, Michał Stanisław, Jan Eustachy.

³⁷Maria Jadwiga Chrapowicka, Aleksandra Katarzyna Łempicka, Zofia Pelagia Meysztowicz, Gabriela Stanisława Górka, Jadwiga Maria Kossakowska.

szawskich obrazów. Z przekazów rodzinnych wiadomo, że do Brzostowicy trafiły również niektóre rodzinne archiwalia, część biblioteki, numizmaty oraz mundur Napoleona. Drugi syn – Michał Stanisław oraz najmłodszy – Jan Eustachy w dziale po ojcu uzyskali Wojtkuszki, Czadajewkę i Papuzę. Z zachowanych dokumentów oraz przekazów rodzinnych wiadomo, że Jan Eustachy przejął Wojtkuszki, a Michał Stanisław pozostałe dobra. Pałac przy Nowym Świecie 19 dziedziczyli wszyscy spadkobiercy – łącznie ok. 30 osób. Córki Stanisława Kazimierza otrzymały w posagu od ojca każda po 60 tys. rubli oraz udział w warszawskim pałacu.

Dobra Kossakowskich, stanowiące w XIX w. potężny majątek, po 1905 r. uległy rozdrobnieniu i podziałowi na poszczególnych spadkobierców: Wojtkuszki przypadły w dziale najmłodszemu synowi Stanisława Kazimierza – Janowi Eustachemu i pozostały w jego władaniu do 1940 r. Do roku 1911 mieszkał tam razem z matką – Zofią Bower St. Clair. Po jej śmierci jego wychowaniem zajął się brat – Michał Stanisław.

Fot. 3. Pałac w Wojtkuszkach.

Źródło: FKW, FK_0000000015, Pałac w Wojtkuszkach.

W czasach wojen światowych majątek wojtkuski został zniszczony, a cenne pamiątki rodowe zaginęły:

W czasie pierwszej wojny światowej gmach był prawie bez dozoru, co przyniosło duże straty w ówczesnej kolekcji. Wiele cennych książek, wydawnictw periodycznych i archiwaliów uległo zniszczeniu. Po reformie rolnej w 1922 r. majątek Wojtkuszki został skonfiskowany i podzielony między nowych osadników, a centrum dworskie upaństwowione.

W gmachu, z przerwami, mieszkali żołnierze, mieściła się ochronka. Na początku drugiej wojny światowej we dworze byli umieszczeni internowani żołnierze polscy. W okresie okupacji niemieckiej w gmachu było getto żydowskie³⁸.

Należy jednak zaznaczyć, iż pałac oraz ziemie przylegające bezpośrednio do majątku do 1940 r. pozostawały w rękach Jana Eustachego Kossakowskiego. Z zachowanych przekazów wiadomo, że w okresie dwudziestolecia międzywojennego pałac zamieszkiwała ciotka Jana Eustachego p. Morawska z synem, a w 1935 r. do majątku przyjechała żona ostatniego właściciela³⁹.

Jan Eustachy przestał bywać w rodzinnym domu już w czasie I wojny światowej. W liście do swojego opiekuna pisał, dlaczego opuścił rodzinny majątek:

Powrót do Litwy związany jest przede wszystkim z musiem przyjęcia poddaństwa litewskiego, dla mnie Polaka, tem bardziej żołnierza polskiego, jest zupełnie wykluczona, gdyż być jednocześnie poddanym dwóch Państwa, ze stosunkiem jeszcze nie uregulowanym między nimi – niepodobna. Co do mnie to raz jeszcze zaznaczam, że zawsze byłem, jestem i będę przede wszystkim Polakiem. [...] Z chwilą więc, gdy dotąd byłem obywatelem i poddanym polskim, raptem dziś zmieniać poddaństwo, nawet dla ratowania gniazda rodzinnego, uważam za rzecz nie tylko sprzeczną z własnym sumieniem, lecz nawet na rzecz rzucającą ciemne piętno na naszą rodzinę i właśnie przez pamięć dla swych przodków, a przede wszystkim dla Ojca⁴⁰.

W czasie obu wojen światowych majątek został rozgrabiony. Zniknęły cenne gobeliny, numizmaty, zbroje, obrazy. Niewielką część udało się przewieźć do Warszawy – meble, obrazy, sztuce, podręczne rzeczy użytku codziennego, część archiwaliów. Zachowały się również w niewielkiej części rodzinne klejnoty, odziedziczone po Lavalach, które jednak w trakcie powstania warszawskiego zaginęły:

Dalsza historia naszych rodzinnych klejnotów była dość szczególna. Pamiętam jeszcze, że było ich dużo – mnóstwo pierścionków z oczkami z szafirów lub szmaragdów otoczonych brylancikami, broszki, z których jedna w kształcie złotej raketki do tenisa z perełką zamiast piłeczki, kolczyki, szpilki i to co mi się najbardziej podobało – wiele pięknych, złotych zegarków wysadzanych drogimi kamieniami, perłami, zdobionych kolorową emalią, niektóre płaskie, inne jak grube breloczki przeznaczone do zawieszania na szyi. Mama trzymała je w sporej walizeczce – te, których nie używała, owinięte były w miękkie bibułki.

³⁸Fragment tłumaczenia artykułu poświęconego Wojtkuszkom, którego dokonał Józef Kossakowski, zob.: FKW, J. Kossakowski, *Wojtkuszki – tłumaczenie artykułu litewskiego*, s. 3.

³⁹FKW, J. Kossakowski, *Wojtkuszki...*, s. 6.

⁴⁰Fragment listu Jana Eustachego Kossakowskiego do Dominika Dowgiałło zawarty we wspomnieniach Michała Stanisława Kossakowskiego, zob.: Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, sygn. 4, *Diariusz Michała Stanisława Kossakowskiego*, t. 6, s. 44.

Czasem mama je porządkowała, rozwijała z bibulek i wówczas mogłam je oglądać wszystkie po kolei. Gdy byłam po latach w muzeum zegarów w Genewie widziałam podobne zegarki, jak te nasze, m.in. prześlizchny płaski zdobiony emalią w róże z 30 lat XIX wieku. Wiem, że niektóre biżuterie mama w czasie wojny sprzedawała na życie, zwłaszcza gdy ojciec był w obozie i w więzieniu na Pawiaku (m.in. „po kawałku” sprzedawała wielki gruby złoty łańcuch z perłami). Ale w większości rodzinne klejnoty przetrwały do Powstania w 1944 roku. Mama była z moją siostrą Basią, gdy Niemcy pewnego dnia wyrzucali wszystkich lokatorów z domu przy ulicy Bednarskiej, mama w ostatniej chwili chciała jeszcze koniecznie sprawdzić, czy zabrano wszystkich rannych z piwnicy – dom miał być spalony czy zburzony. Dała wówczas Basi pod opiekę cenną walizeczkę, którą miała ze sobą. Basia jednakże widząc oddalającą się mamę postanowiła pójść za nią i... dała do potrzymania walizeczkę jakiejś obcej pani. Na tym kończy się historia klejnotów rodzinnych⁴¹.

Wojtkuszki – dziś rozpadający się pałac – znajduje się w rękach prywatnych. Dawna świetność pałacu przeminęła. Z pięknej rezydencji,

która [była – M.K.] wspaniałą, jedną z wspanialszych na Litwie. W miejscowości silnie falującej, przypominającej rysunkiem swoim najczarowniejsze zakątki Turynii albo Szawarcwaldu, bogatej w perspektywy i łamiące się linie starannie utrzymanego włoskiego ogrodu, stoi pałac piętrowy, ogromny, ale proporcjonalny, w stylu przeważnie gotyckim, przykuwający do siebie uwagę ogólną wielkiem urozmaiceniem w szczegółach frontów, wieżyczek i werand. Wewnątrz zachował pałac cechy nieprawdopodobnej potężnej swej przeszłości. Setki portretów zdobią sale, dziesiątki szaf oszklonych kryją w sobie nieocenione historyczne i rodowe pamiątki, relikwie dawnych tradycji, na straży których stoi szlachetna postać samego pana domu. A obok tego poważnego nastroju wyrastają na wszystkie strony te wygodny i ten szeroki zakrój urządzenia, na jaki może sobie pozwolić tylko magnacka fortuna⁴²,

pozostała jedynie wieża i część oranżerii. Biblioteka wojtkuska w nielicznej części przechowywana jest dzisiaj w Litewskiej Bibliotece Narodowej, rodzinne archiwum rozrzucone po archiwach i bibliotekach znajduje się głównie w Bibliotece Narodowej w Wilnie, Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie oraz Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie. Zbiór XIX-wiecznych fotografii wykonanych przez Stanisława Kazimierza przechowywany jest w Muzeum Narodowym w Kownie.

Wielką Brzostowicę i majątek lachowicki otrzymał w spadku Józef Kossakowski, najstarszy syn hrabiego Kossakowskiego. Działania zbrojne podczas I wojny światowej oraz wojny w 1920 r. doprowadziły do zniszczenia majątku oraz grabieży niektórych dzieł sztuki oraz cennych pamiątek, m.in. zaginął mundur Napoleona⁴³.

⁴¹ Z. Kossakowska-Szanajca, *Zapiski dla wnuków*, Warszawa 2009, s. 53–54.

⁴² FKW, Kopia Kroniki Rodzinnej z Kuriera Świątecznego z roku 1904, s. 113.

⁴³ ARKW – Wielka Brzostowica, M. z hr. Puzynów Kossakowska, *Wielka Brzostowica*, s. 3.

Ostatni ordynat – Józef Kossakowski dzięki umiejętnemu gospodarowaniu odbudował majątek. Jego starania na przełomie 1923/1924 r. doprowadziły do zniesienia ordynacji lachowickiej⁴⁴.

Fot. 4. Pałac w Wielkiej Brzostowicy.
Źródło: ARKW – Wielka Brzostowica, Widok całego pałacu
w Brzostowscy Wielkiej od dziedzińca.

Do całkowitego upadku majątku i fortuny rodu Kossakowskich przyczyniła się II wojna światowa. Bibliotekę oraz rodzinne archiwum, w których znajdowały się dokumenty jeszcze z czasów hetmana Chodkiewicza, wywieziono z Brzostowicy do Leningradu (Petersburga) z części żołnierze zrobili ognisko na korcie tenisowym. Bogata kolekcja obrazów odziedziczona po Stanisławie Kazimierzu i wzbogacana przez jego następców uległa rozproszeniu lub spaleni. Zbiór numizmatów – monet złotych, srebrnych, miedzianych oraz zbiór znaczków pocztowych liczący 24 tys. pozycji zaginął lub uległ zniszczeniu⁴⁵.

Odstępując Wojtkuszki młodszemu bratu, Michał Stanisław przejął majątki w Cesarstwie Rosyjskim. Również za uzyskane pieniądze zakupił w bliskiej odległości od Wojtkuszek majątek Nidoki⁴⁶, będący niegdyś własnością generała

⁴⁴ ARKW – Wielka Brzostowica, M. z hr. Puzynów Kossakowska, *Stanisław Kossakowski /1901–1961/*, s. 1.

⁴⁵ ARKW – Wielka Brzostowica, M. z hr. Puzynów Kossakowska, *Wielka Brzostowica*, s. 5.

⁴⁶ Nidoki – pałac, majątek oraz miasteczko leżące w powiecie wiłkomirskim. Dawniej własność generała Henryka Wojnickiego. Zob.: J. Krzywicki, *Nidoki*, w: *SgKP*, t. 7, red. B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1886, s. 38.

Wojnickiego. W swoim pałacu Michał Stanisław postanowił odtworzyć rodzinne Wojtkuszki. Zgromadził tam część rodzinnej biblioteki oraz archiwaliów⁴⁷.

Fot. 5. Pałac w Nidokach.

Źródło: Archiwum Rodzinne Kossakowskich w Warszawie – archiwalia przechowywane niegdyś w majątku nidockim, Pałac w Nidokach.

Dobra po Lavalach oraz majątek nidocki Kossakowski utracił w 1918 r. W zachowanej księdze nidockiej na ostatniej stronie Michał Stanisław napisał:

W lecie 1918 roku wróciłem do Nidok w grudniu wobec odchodzenia Niemców i zbliżania się bolszewików wyjechaliśmy do Wilna, potem do Warszawy – do Nidok już nas nie wpuszczono więcej. Majątek został rozdzielony, reszta, dworek oddany parobkom przez Rząd Litewski. Grabież rządu litewskiego objęła nawet ruchomości – tej zrabowaną została biblioteka i archiwum⁴⁸.

Pałac Kossakowskich przy Nowym Świecie 19 przestał być główną siedzibą rodową po śmierci Stanisława Kazimierza. W 1930 r. rodzina zdecydowała o sprzedaży pałacu Warszawskiemu Towarzystwu Ubezpieczeń. Pałac w niezmienionej formie przetrwał do czasów II wojny światowej, podczas której został zbombardowany. Odbudowany po wojnie zachował oryginalny zewnętrzny kształt, jednak wewnątrz pałacu nie zostało odbudowane według oryginalnego projektu⁴⁹.

⁴⁷ Wśród fascykułów znalazł się również dokument datowany na 1582 r. dotyczący majątku Czedajewki i Papuzy.

⁴⁸ Archiwum Rodzinne Kossakowskich w Warszawie – Nidoki [dalej ARKW – Nidoki], *Nidoki – księga przyjazdów i wyjazdów*, s. 82.

⁴⁹ T. Jaroszewski, op. cit., s. 71, 73–74.

Fot. 6. Pałac Kossakowskich w Warszawie.

Źródło: FKW, FK_000000001, Pałac Kossakowskich w Warszawie.

Ród Kossakowskich, osiągnąwszy wysokie stanowiska państwowe w XVIII i XIX w., dzięki umiejętnemu gospodarowaniu potrafił stworzyć ogromną fortunę składającą się z kilku majątków ziemskich. W celu jej zabezpieczenia Stanisław Szczęsny powołał ordynację lachowicką, która przetrwała do XX w. W swoich pałacach Kossakowscy zgromadzili pokaźne zbiory obrazów, numizmatów, mebli, porcelany, zbroi oraz pamiątek związanych z historią Polski i Litwy.

Dziś majątki Kossakowskich już nie istnieją, a zbiory uległy rozproszeniu. Jednak przechowywane w muzeach zbiory dawniejszej galerii warszawskiej, unikatowe zbiory fotografii, w bibliotekach i archiwach, potężne archiwum rodowe świadczy o niegdysiejszej potędze rodu.